

TANULÓ KÖZÖSSÉGEK ÉS TÁRSADALMI INNOVÁCIÓK

KOZMA TAMÁS

Debreceni Egyetem BTK, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet

A társadalmi innováció fogalmát a 2000-es években újra felfedezték, de mindmáig vitatott maradt (*Bradford; Phills–Deiglmeier–Miller 2008; Pol–Ville 2009; Mulgan et al. 2007; Nicholls–Murdoch 2012; stb.*). Fergusont (2017) követve a szerző a társadalmi innovációkat úgy értelmezi, mint a társadalmi hálózatok termékeit, amelyeket időről időre hierarchikus szervezetek stabilizálnak. Viszont e hierarchikus szervezetektől a társadalmi hálózatok újra meg újra szabadulni akarnak, hogy folytathassák innováló tevékenységüket. A társadalmi hálózatok folyamatosan globalizálódnak, ugyanakkor folyamatosan szeparálódnak is egymástól. Néhány esettanulmány az utóbbi időkből jól mutatja ennek a két ellentmondó folyamatnak az eredményét. A horizontálisan kiterjedő hálózatok tanuló közösségeket (városokat és régiókat) eredményeznek, amelyek sikerrel tudnak ellenállni a felülről jövő beavatkozásoknak, sőt rezilienssé képesek válni. Ugyanakkor ezek a (vertikálisan) elkülönült hálózatok nehezítik az innovációk áttörését, és akadályozzák terjedésüket is. Ezért a társadalmi innovációk menedzselésének kulcskérdése az, hogy hogyan lehet összekapcsolni az egymástól vertikálisan elkülönült hálózatokat – miközben autonómiájukat is meg tudjuk őrizni.

Kulcsszavak: közösségi tanulás, társadalmi innováció, élethosszig tanulás (LLL), magyar oktatásügy, Közép- és Kelet-Európa

Social innovation as a reinvented concept is widely used and seriously contested (*Bradford; Phills–Deiglmeier–Miller 2008; Pol–Ville 2009; Mulgan et al. 2007; Nicholls–Murdoch 2012; etc.*) Following Ferguson (2017), the author interprets the concept social innovation as a product of the social networks which time to time has to be stabilized by organisations and has to be liberated from them. Social networks are in the process of globalisation, but at the same time they continuously separate from each other. Recent case studies in Hungary found horizontally growing networks that are vertically separated. This construction of networks helps the communities to resist top-down changes and makes them resilient against outside challenges. At the same time vertically separated networks make impossible for social innovations to break through and spread in space and time. The key question of managing social innovation is therefore to connect verti-

Levelező szerző: Kozma Tamás, Debreceni Egyetem, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
E-mail: kozmat@ella.hu

cally separated networks while securing their autonomy and ability to resist and being resilience.

Keywords: learning community, social innovation, lifelong learning, Hungarian education, Central and Eastern Europe

Társadalmi innováció – az mi?

Vitatott, hogy ki is beszélt először az európai szakirodalomban társadalmi innovációról, de Gabriel Tarde, valamint Hugo Münsterberg mindenképp közöttük van. A társadalmi innovációt – a fogalmat, illetve a folyamatot, amelyet jelöl – a nemzetközi szakirodalomban a 2000-es években fedezték föl ismét; különösen a 2000-es évtizedben foglalkoztak sokat vele. A fölfedezők legidézettebbje Phills, Deiglmeier és Miller (2008), tanulmányukra eddig több mint ezerszer hivatkoztak. Bár a társadalmi innovációk körülvesznek bennünket, különös módon keveset foglalkozunk még velük, mondja Mulgan (*Mulgan et al. é. n.*). Viszonylag sokat kutatták már a technológiai újításokat – keletkezésüket és terjedésüket –, és eléggé sokat tudunk az innovációról, ahogyan azt a közgazdászok értelmezik. A szerző „kapcsolódó különbségek” (*connected differences*) modelljét három elem alkotja. Az innováció rendszerint már meglévő fölismerések újszerű összekapcsolódása; az innovációk gyakorlatba ültetése során meg kell haladnunk a meglévő szervezeteket; új kapcsolódások alakulnak ki azok között, akik korábban el voltak szigetelve. Bár sokan gumifogalomnak tartják, Pol és Ville (2009) mégis úgy találta, hogy a társadalmi innováció fogalma nagyon is fontos, ha sikerül jól lehatárolni. Megkülönböztetve a gazdasági innovációktól, a szerzők a társadalmi innováció kifejezést társadalmi és történeti paradigmaváltó újításokra javasolják használni.

Az ilyen és hasonló megfogalmazásokban a közös elemek: az újdonság; az együttműködés, amely megváltoztatja az egyént; valamint a társadalmi hasznosság. Az alábbiakban magunk is így értelmezzük a társadalmi innovációt, kiemelve két különösen fontos mozzanatot: a hálózatosodást és a tanulást.

Innovációk és hálózatok

Bár a kapcsolati hálókról jó régen beszélnek az irodalomban, az elsőbbség mégis Barabásié (*Barabási 2003*), aki ezzel a könyvével valósággal megbabonázta a korábbi rendszerkutatókat, valamint legalább egy évtizedre a társadalomkutatókat is (*Granovetter 1983; Ferguson 2017*). A hálózatok aprólékos, mégis nagy ívű közgazdasági értelmezésére lásd Hámori Balázs tanulmányát a jelen számban.

A hálózatok térformáló erejére korábban is rámutattak a hazai regionális kutatásokban. Letenyei László (2002) két tereptanulmány révén jutott el arra a következtetésre, hogy a társadalmi térkapcsolatok hagyományos, településföldrajzban használatos magyarázatai (földrajzi munkamegosztás, az elhelyezkedés vagy a szolgáltatások elérhetőségei stb.) nem az egyetlen lehetséges értelmezése a társadalmi terek fölhatalosításának, a településhálózat és -struktúra kialakulásának. Azok a modellek,

amelyeket a településföldrajzban a települések kialakulásának értelmezésére használnak, nem vagy csak alig veszik figyelembe a településeken belüli és a települések közötti társadalmi (lakossági) hálózatokat. A településstruktúra kialakulása lehet történeti, gazdasági vagy politikai (adminisztratív) döntések következménye. A településhálózatok kialakulásában azonban sokkal nagyobb a jelentősége a társadalmi hálózatoknak. Tereptanulmányai alapján Letenyei az innovációkat elsősorban a társadalmi kapcsolatok (ún. helyhez kötött kapcsolatok) eredőjeként magyarázza. Mint írja: „Mindkét településen úgy tűnt, hogy a hasonló profilú vállalkozások jelentős részben egymás határára, a vállalkozók közötti személyes kapcsolatok eredményeként jöttek létre.” (Letenyei 2002: 885.)

Innováció és tanulás

Közösségi tanulás

További kérdés, hogyan születik újítás, amely aztán az így kialakuló hálózatokon terjedhet tovább. Mitől válik dinamikussá a tanuló város, miért „csomósodik” az innováció időnként és helyenként, és főleg: hogyan épülnek föl, állnak össze a tanuló városok? A válasz az ún. közösségi tanulásban rejlik. Bár más szavakat használtunk, más kontextusokra (pl. regionális kutatások) helyezve be az innovációt, a közösségi tanulás éppen az innovációk megszületésének a magyarázata.

A tanulás fogalma, ahogy itt használjuk, sokkal inkább társadalmi, semmint pszichológiai vagy pedagógiai fogalom. Nem az iskolában folyó tanítás-tanulást jelenti, ahogy azt hagyományosan a pedagógusok és a pedagógiai szakirodalom értelmezi, hanem egyfajta közösségi tevékenység (közösségi tanulás). Benne az egyének mint a közösség tagjai vesznek részt, és mindaddig részesei maradnak, amíg az adott közösségnek a tagjai. Ez a tanulásfogalom nem szűkül bizonyos intézmények bizonyos tevékenységeire (sem oktatási intézményekére, sem a szakképzésre stb.). Azokénál általánosabb, amazokat magában is foglalja. Ez a tanulás a közösségben végzett tevékenységek kísérője és velejárója, a közösségi tevékenységek föltétele és megalapozója. Spontán és „alulról jövő”; azaz nem a tanító, az iskola vagy a képzési központ generálja (legfőljebb irányítja és menedzseli). Hanem az egyén és az a közösség, amelybe az egyén beilleszkedett. Nem is individuálpszichológiai folyamat (kognitív tevékenység), hanem szociális, szociálpszichológiai. A tanulás – annak szükséglete, nélkülözhetetlensége, kényszere – hozzá létre és teremti meg a tanítást is, mint a tanulást segítő, irányító és menedzselő tevékenységet. (A csoportban folyó tanulások és tanítások változó rendszerét a nevelésszociológia régóta ismeri és vizsgálja.)

A tanulás, amelyet a szükségletek kényszerítenek ki, problémaorientált. A közösség, amely szembekerül egy természeti vagy társadalmi kihívással, rákényszerül arra, hogy keresse és (szerencsés esetben) meg is találja a kihívásra adható választ. Itt indul a közösségi tanulás, itt pattannak ki az új fölismerések és az innovációk. Miközben a közösség szembesül valamely problémával, kitalálja és megtanulja, hogy azt hogyan oldja meg. A társadalmi innováció ebben a pillanatban – a közösségi tanulás mozzanataként – születik.

Ennek a fölfogásnak egyik apostola a kanadai Neil Bradford. Munkáiból kibontakozik az az évtized, amelyben Kanada társadalmi tervezése fölívelt – a társadalom-

statisztikai mutatók bevezetésétől a városokkal kötött, ún. új megállapodásokig (Bradford 2004, 2008). Ebbe a sorozatba illeszkedik be az a kiadványa is, amely a „működő” városokról szól – azaz olyan településekről, amelyek önmagukban is megújulásra képesek (Bradford 2003). E megújulás záloga a „közösség alapú innováció” (*community-based innovation*), amelynek Bradford – az általa áttekintett irodalom alapján – hét „építőkövét” különbözteti meg (Bradford 2003: 9–11). Ezek: a helyi „versenyzők” (más irodalom őket nevezi „helyi hősöknek”); a helyi szereplők egyenlő és átfogó részvétele; az innováció és kreativitás kultúrája (mások „az újra való nyitottságnak” szokták nevezni); kellő technikai és pénzügyi források; elszámoltathatóság a helyi partnerek körében; végül olyan mércék, amelyekkel az innovációk hatását, eredményeit mérhetik. A közösség alapú innováció egyben társadalmi (közösségi) tanulási folyamat is, amelybe a helyi lakosok, a helyi adminisztráció és a helyi politikusok tanulási folyamatai is beleértendők.

A tanuló közösségek problémamegoldó képessége – amit a közösségi tanulás biztosít – éppen az innovációktól függ, legyenek bár viszonylagos innovációk (újak a közösség számára) vagy valóságos, átfogó, nagy horderejű újítások, amelyek alkalmasak is, képesek is a terjedésre. Ilyenkor a tanuló közösségek tanuló régiókká kapcsolódnak össze, dinamizálva egy-egy térség gazdaságát, társadalmát, politikáját és kultúráját. (Ilyen tanuló régiókat kerestünk és találtunk az ún. LeaRn-kutatás során Magyarországon, annak mintájára, ahogy egyéb kutatások ezt más országokban és más földrészekben is már kimutatták. Vö. Kozma et al. 2015.)

Tanuló közösségek mint innovátorok

Amit eddig másokra hivatkozva a társadalmi innovációról elmondtunk, nagyon hasonlít arra, amit más helyütt és más kontextusban az ún. „tanuló közösségekről” már leírtunk (Forray–Kozma 2013). A közösségek hálózatosodásának fontosságára már az első tanuló régiókutatások is rámutattak (pl. Florida 2002). A tanuló városkonceptiók (Bradford 2004; Osborne 2014; Kozma–Márkus 2016) pedig a városoknak épp azt a sajátosságát hangsúlyozták, hogy területükön a közösségek egymásba fonódnak, az interakciók sűrűsödnek, az új gondolatok sűrűbben és szaporábban jelennek meg, az innovációk „csomósodnak”.

Ahogy a regionális kutatásokból is kiderül, a hálózatosodás a tanuló régiók kialakulásának is egyik feltétele. A városokban elszigetelt innovációk nem tudnak áttörni anélkül, hogy a város és környéke valamilyen egységet ne alkosson; a város ilyen vagy olyan centrumjellegűt ne öltösson. A város és vidéke koncepciók, amelyek jól ismertek az 1970-es évekből, a művelődési városközpont elgondolások (Forray–Kozma 2011: 17–32), a városok ellátó szerepének kialakítása és támogatása, az urbanizációs politika középpontba állítása a Kádár-korszak területfejlesztési terveiben – megannyi fejlesztéspolitikai kísérlettel alakította ugyanannak a fölismerésnek: város és vidéke hálózatosodásának.

A tanuló régiókutatások az információk áramlását és vele együtt a hálózatosodás jelentőségét emelték ki. Tanuló régiók olyan földrajzi térségekben alakultak ki – amint ezt sok esettanulmány kimutatta a világ számos pontján (Kozma et al. 2015: 234–237) –, ahol a városok ún. konurbációkba fonódtak össze (megkülönböztetve a városiasodást az ún. városodástól, valamely térség urbanizálódásától).

Reziliencia vagy innováció?

Korábban azt hangsúlyoztuk, hogy a problémamegoldások révén – a közösségi tanulás eredményeként – az adott közösség vagy közösségek rezilienssé válnak. Ezen – egybehangzóan a társadalmi rezilienciáról szóló irodalommal – olyan közösségi magatartást értettünk, amely nemcsak ellenáll az öt ért kihívásoknak, hanem épp az ellenállások miatt, azok folyamatában erősödik meg, fejlődik tovább. A társadalmi reziliencia kutatása rendszerint egy-egy környezeti katasztrófával kapcsolatos; az arra adott közösségi válaszokat elemzik. Mi ehhez a közösségi tanulást tettük hozzá, amelynek révén a közösség nemcsak ellenáll, hanem meg is újul, mivel több információt vesz föl, mind többet tanul (Kozma 2017).

Jelen összefüggésben a közösségi tanulásnak azt a mozzanatát emeljük ki, amikor a kihívással szembenező közösség megtalálja a megfelelő információkat, kialakítja a maga válaszait, megújítja önmagát és környezetét. A közösségi tanulásnak ezt az aspektusát nevezzük a továbbiakban társadalmi innovációnak. Azt a mozzanatot, amikor a kihívottak és megtámadottak – közösségük erejével, korábbi információik alapján, újabbakat bevonva és fölhasználva – valami újat, váratlant és eddig ismeretlent találnak ki. Ez az alkotás pillanata. Ez az a pillanat, amikor a közösség megújul, hogy aztán – hálózata révén, a tanulás erejével – az új fölismerést elterjessze, magáévá tegye, végül pedig beiktassa a saját, közösségi történetébe.

A társadalmi innováció terjedése

Innováció, diffúzió, imitáció

A közgazdasági szakirodalomban a műszaki innovációval (technikai fejlődéssel) magyarázzák a gazdasági növekedést, amelyet a tőke növekedése önmagában nem elégségesen magyaráz. Az imitáció – eltérően az innovációtól – a technikai újítások követése, mivel az innováció drága, az imitáció viszont olcsó, és még így is kitölthet fennmaradó piaci réseket. Az ún. diffúzió kutatások nem az innováció születését, hanem terjedését vizsgálták, igyekezve megérteni a terjedést elősegítő, illetve korlátozó tényezőket. (A fentiekre nézve lásd: *Letenyei 2002.*)

Egy előadásában Makó Csaba (tanulmányát lásd e számunkban) a műszaki innovációk megjelenését és terjedését az ún. „népi innovációval” egészítette ki, amit a regionális szakirodalom közösség alapú innovációnak (*Bradford 2003*), mi pedig másutt (*Kozma 2018*) helyi innovációnak neveztünk. Az alulról jövő innovációk mintegy megágyaznak a vállalati innovációknak, amelyeket a vállalatok vagy átvesznek (imitáció), vagy maguk találnak ki. Az ilyen innovációs környezet nélkül a vállalati innovációk nem életképesek; az eltérő helyi innovációs kultúrák magyarázhatják a termelőszféra innovativitását az adott társadalmi innovációs térben.

A vidékfejlesztési szakirodalom a 2000-es évek óta beszél a fejlesztés egymástól elkülönült, jó esetben együttműködő, rossz esetben egymással szemben ható alrendszeréről (*Nemes–Varga 2014*). A teória úgy szól, hogy a fent kezdeményezett, „lefelé irányuló” európai uniós vidékfejlesztési támogatásoknak el kell érniük a „lent” létező közösségeket, amelyek – hálózataikon keresztül – fölszívják, magukévá teszik, földolgozzák és jó esetben értékesítik a számukra megfelelő támogatásokat. A jó példákat számosan elemezték; a rossz példákból azonban még többet okulhatunk. A vonatkozó (vidékfejlesztési) kuta-

tások leginkább arra irányulnak, hogy hogyan lehetne optimalizálni ennek a két alrendszernek az együttműködését.

Ezzel a megfontolással visszahelyezzük jogaiba a helyi társadalomról szóló vizsgálatokat, amelyek Magyarországon az 1980-as években virágoztak ki – ma már tudjuk, hogy a rendszerváltozás előkészítéseként. Az 1980-as években újra fölfedezett „helyi társadalmak” és a rájuk vonatkozó közgazdasági, szociológiai és településföldrajzi vizsgálatok (Becsei 2004: 232–282) arra mutattak rá, hogy a Kádár-rendszer lebomlása lokális szinten már megkezdődött. A helyi társadalomvizsgálatok elemezték például azokat a helyi érdekeket, amelyek befolyásolták és átalakították a központi (párt) szándékokat. Ugyancsak rámutattak arra az alternatív politikai elitre, amely helyi szinten már az 1980-as évek derekán kiformalódott és megfigyelhető is volt. Emiatt a rendszer bomlása nem aszerint ment végbe, mint amit a hatalom (pártpolitika) országosan vagy megyei szinten elképzelt és kijelölt. Hanem öntörvényű módon történt, a helyi politika logikája szerint.

Összekapcsolódás

A vidékfejlesztésben nevesített, együttműködő vagy egymással szembe forduló „alrendszerek” tehát ismertek voltak nálunk (gyanítjuk, másutt is) már jóval azelőtt, hogy a vidékfejlesztésben dolgozók fölfigyeltek volna rájuk, és megpróbálták volna paradigmává formálni. Legalább egy konkrét esetben (gyanítjuk azonban, hogy többen is) ugyanezt figyelhetünk meg: a különböző szinten szerveződő társadalmi tevékenységeket, amelyek hol sikeresen, hol inkább sikertelenül próbálnak együttműködni.

Saját vizsgálódásainkban (pl. *Kozma 2014*), amelyeket a tanuló régiókkal és tanuló közösségekkel kapcsolatban folytattunk, újra meg újra talákoztunk a fönt leírt jelenségekkel. Azok a kutatások, amelyeket a közösségi tanulás folyamataival, szerveződéssel és eredményeivel kapcsolatban végeztünk, elsősorban a helyi szintet, a lokális közösségeket és politikai eseményeiket tárták föl; ebből a perspektívából látva és elemezve a felsőbb szinteken zajló politikai cselekvéseket és eseményeket. Vagyis újra fölfedeztük a helyi társadalmakat, amelyeket bő harminc évvel előbb egyszer már megtaláltunk és amelyekre akkor is rácsodálkoztunk. Három vagy még több évtized alatt persze a magyarországi helyi társadalmakban alapvető eltolódások, változások és átalakulások mentek végbe – már csak azért is, mert közbejött a fordulat, a rendszerváltás. Mégis úgy találtuk, hogy az alapvető paradigma mintha nem változott volna – legfőképpen markánsabban rajzolódott ki.

A helyi szintű szerveződés az elmúlt három évtized alatt jelentősen előrehaladt. Ennek két oka vált láthatóvá: az öngazgatás megjelenése (visszatérése) a helyi társadalmakba, azaz a Kádár-rendszer lebomlása, valamint a közösségi média megjelenése és fölerősödése. Az öngazgatás politikai megfogalmazódása és gyakorlásának mindennapjai nem csak és nem elsősorban az ott élők tudatát formálták át, hanem a helyi érdekcsoportokat tették láthatókká és vonták be a (helyi) politikai csatározásokba. A helyi érdekcsoportok közötti hálózatok kifejezetté válásával, megerősödésükkel, fölhasználással a helyi politizálás új dimenziót kapott. Ez a helyi hálózatokban persze addig is benne rejtett, de csak nehezen volt megfigyelhető (a helyiek inkább érzékelték, semmint tudták és kifejezték volna). Az önkormányzatiság a helyi politizálást láthatóvá, ezáltal

kezelhetővé is tette. Úgy is mondhatnánk, hogy a közösségi hálózatok csomósodásai megfigyelhetővé és követhetővé váltak.

A helyi média megjelenése a másik nagy lépés a közösségek helyi kapcsolatrendszerének láthatóvá válása és megerősödése történetében. Ezt persze szintén a Kádár-rendszer elmúlása (a politikai fordulat) tette lehetővé, de nem csak az. Hanem az IKT robbanásszerű terjedése, miután a technológiai embargó a politikai fordulattal elmúlt felőlünk. Támogatva a piacosodás erőitől is, a helyi média kifejlődése és megerősödése nem várt eredményekkel járt a helyi hálózatosodásban. Ebben a folyamatban szinte mindenki részt vett és vesz. Kezdetben a rádiók tévékre cserélése révén – ez még az 1970–80-as évek fordulóján megtörtént –, majd a telefónia megjelenésével és IKT alapúvá válásával; végül pedig – épp a szemünk láttára – az internetkapcsolatba való belépéssel. Mindez átszeli a térségi elzártságokat is, de még inkább a generációk közötti szakadékokat hidalja át.

A helyi politika és a média közösségivé válása mára hozzásegítette az érintett helyi közösségeket ahhoz, hogy saját szintjükön mind gyorsabban kiépítsék hálózataikat. A helyi társadalomban élés az ország egyes vidékein – az ún. tanuló régiókban – mára szinte teljes kínálatát adja a társadalmi részvételnek a helyi politizálásban, a közösségi és akár a kulturális életben is. A helyi elitek erőteljesen kialakítják helyi nyilvánosságukat, politikai fórumaikat, sőt akár helyi ideológiáikat is. Vizsgálódásaink közben egyre többször sikerült fölfigyelnünk a közösségi hálózatok helyi szinten történő szerveződésére, sőt alkalmanként már az összekapcsolódásaikra is.

Elszigetelődés

Abban az ütemben azonban, ahogy a helyi hálózatok kibontakoznak, megerősödnek és kiterjednek – a helyi társadalmak horizontálisan összekapcsolódnak –, egyúttal megfigyelhető elszigetelődésük is más, fölöttük, magasabb szinten szerveződő hálózatoktól. A hálózatok horizontálisan kiterjeszkednek – mint például a vidéki politizálás, kulturális élet, sőt termelési szövetségek –, regionálisan meg is erősödnek. Ugyanakkor fokozódó mértékben elszigetelődnek az országos hálózatoktól, amelyek megjelenítője és képviselője Budapest. Más szóval úgy tűnik, mintha a vidéki hálózatok megerősödése, sőt globalizálódása (nyújtózkodása akár külföld felé is) a vidéket és a várost, az ország egyes régióit (pl. az Észak-Dunántúlt és az Észak-Alföldet), a fővárost és a „vidéki Magyarországot” gyorsuló mértékben választaná el egymástól. Hogy szembefordítanák egymással, az nem a társadalmi hálózatok kutatásának és nem a helyi társadalmak vizsgálatának tárgya (bár lehetne éppen). Az elszigetelődés inkább. Amit folyamatosan megfigyelhetünk – nemcsak a vidékfejlesztési politikákban, hanem valamennyi szakpolitika terén –, az az eltérő szinteken szerveződő hálózatok mind kifejezettebb elkülönülése egymástól.

Ez az együtt/egymás mellett élés különösen jól látszik konfliktusok idején. A közösségi hálózatok egymás alatt-fölött létezése akkor válik kifejezetté, amikor egyik a másikkal kapcsolatba kerül. Ilyen példa lehet, ha egy országosan szerveződő politikai szándék – akár fejlesztési projekt, akár választási program – felülről lefelé át akarja törni a helyi szinten szerveződő közösségi hálózatot, beavatkozva a helyi politizálásba. Először is, ezek az üzenetek csak ritkán törnek át a helyi hálózatot, s ha igen, sajátos értelmezést kapnak ott helyben. Csak a legegyszerűbb, leginkább célra törő, legjobban „lebutított” kampányok érnek el a helyi társadalmakhoz, s azok is könnyen gellert kaphatnak. Má-

sodszor, ezek az „üzenetek” és beavatkozási kísérletek nem javítják az együttműködést a különböző hálózatok között, hanem inkább összezavarják. Helyi szinten korántsem kívánatosak a beavatkozások (szakpolitikaiak sem, pártpolitikaiak sem), mert bomlaszthatják a helyi szerveződések. Az egymás mellett élés addig zavartalan és addig menedzselhető, amíg a szintek között nincs ilyesfajta kommunikáció.

Harmadszor, a helyi kezdeményezések horizontálisan gyorsabban, jóllehet térben és időben korlátozottabban terjednek, mint fölfelé. (Amit jól kifejez az „alulról jövő kezdeményezés” megjelölés a jelenlegi politikai diskurzusokban.) Nem csak a felsőbb szintekről lehet nehezen áttörni a helyi szerveződések, alulról még nehezebb fölfelé jutni. Ezért is egyszerűbb hálózatainkat horizontálisan szervezni, térben többé vagy kevésbé kiterjedően. A helyi közösség és a helyi közelet burkában a helyi elit kényelmesebben politizál és él, mint ha be akarna és tudna kapcsolódni az „országos politikába”.

Következmények

Az egymás alatt és fölött szerveződő hálózatok jelenlétének óriási előnyei – vagy mondjuk inkább: komoly következményei – vannak. Az egyik következmény egyfajta *társadalmi rezisztencia*, amit minden országosan kezdeményezett programmal kapcsolatban meg lehet figyelni. Az „országos” üzenetek torzult formában érnek célba (ami régóta ismert a kommunikációs kutatásokból), a „fönt” kigondolt és kezdeményezett akciók vége „lent” teljesen más reakció. Ez a rezisztencia nem egyszerűen a falusiak reagálása a városra, a tanulatlanoké a műveltebbek próbálkozásaira, a fölvilágosulatlanok válasza a fölvilágosítási kísérletekre, mint a fölvilágosodás óta oly sokan oly sokszor gondolták és írták. Hanem egy-egy kiépült és megszilárdult helyi hálózat ellenálló képessége annak érdekében, hogy kívülről beavatkozzanak a helyi politikába. Az elszigetelődéssel a rezisztencia képessége is egyre nő, amint ezt számos vizsgálatból már korábban is tudtuk (pl. Utca-sarki társadalom).

A másik következmény a *reziliencia*. Vagyis a helyi közösségek képessé válása arra, hogy egy-egy sikeres ellenállás révén politizálásukat tökéletesítsék, ügyeskedéseiket modernizálják, kapcsolatrendszerüket tovább erősítsék. Egészében tehát megerősödvé kerüljenek ki a kihívásból, amelyet a kívülről-felülről történő beavatkozás a helyi közösség életében jelent. Ne minősítsük most ezt a rezilienciát – lehet jó is, rossz is. Egy írásunkban azt kockáztattuk meg, hogy az ilyen reziliencia, ha számos közösségben kialakul, képes országos politikákat is módosítani, akár helyben, akár talán országosan is. A „teher alatt nő a pálma” effektus azonban, ha az érintett közösség tartós konfliktusba kerül a külvilággal, a külvilág számára akár elviselhetetlen is lehet. Akár így, akár úgy: a reziliencia jelenségét mindenképp értelmezik az egymás fölé boltozódó, egymással nem kommunikáló hálózatok, amelyek „rétegei” ellenállóbbá teszik a társadalmat, mint-ha „egy tömbből faragták” volna (ami számos politikus és adminisztratív vezető álma).

A harmadik következmény a *társadalmi innovációk sorsa*. Az innovációk, amelyek helyben, valamely kihívásra adott válasz közben pattannak ki, születnek meg, a helyi közösségi hálózatokon keresztül terjednek el – de térben, időben és hatásban korlátozott módon. Minél globálisabb a hálózat, annál gyorsabb és átütőbb az innovációk terjedése. Hazai viszonyaink között azonban mennél kiterjedtebbek a hálózatok, annál sérülékenyebbek is lehetnek egyben. A társadalmi innovációnak tehát át kell törnie a

lokális hálózatot ahhoz, hogy elterjedjen és hatásossá váljék. Különben megmarad helyi újításnak és helyi adatnak valamely közösség történetében.

Ezekkel a dilemmákkal szembesültünk, amikor Magyarország tanuló régióit térképeztük föl. E térképek – illetve az őket megalapozó mutatószámok (az ún. „pillérek”) – figyelemre méltó sajátossága volt, hogy mennyire „együtt jártak”. Egyedül a „közösségi tanulás” – vagyis a társadalmi, politikai és civil aktivitások (választási részvétel, önkénteskedés, véradás stb.) – dimenziója nem követte ezt a trendet.

Ez arra figyelmeztet, hogy a tanuló régiók, városok és közösségek térbeli megjelenése és statisztikai regisztrálása mögött olyan átalakulások zajlanak, amelyeket hagyományos statisztikáinkkal nehezen vagy sehogy sem tudunk mérni. Az esetek, amelyeket megtaláltunk – a térképek alapján, mintegy a térképek mögött – többé vagy kevésbé, ismerősen vagy kevésbé ismerősen, a helyi politikába beépülten vagy ahhoz képest kívülről („oldalról”) ilyen társadalmi innovációk. A települések, területi-társadalmi közösségek leszakadását, stagnálását, süllyedését igyekeznek megakadályozni. Olyan kezdeményezések (újítások, innovációk) ezek, amelyek a közösségen belül, annak szűkebb-tágabb hálózatain végigfutva a vidéki Magyarország fölemelésére tett kísérletek.

Ne gondoljunk világra szóló kezdeményezésekre. Annyiban újak, amennyiben ott helyben találták ki és/vagy kezdeményezték őket. Céljuk a helyi társadalom megerősítése, a közösségi hálózatok igénybevétele. Ami közös bennük: a probléma megoldása és az újító szándék. Vagyis a törekvés, az ambíció, az a hajtóerő, amely a helyi társadalom egyeseit – formális vagy informális vezetőit – hajtja, hogy maguk körül újat teremtsenek. Olyan tevékenységgel, amelybe a közösség lehetőleg minél több tagja tudjon és akarjon bekapcsolódni.

A közösségi tanulásnak, problémamegoldásnak és újítani akarásnak érdekes példái ezek. Azt tükrözik, ahogy a helyi társadalmak megpróbálnak kitörni a gödörből, amelybe a rendszerváltozást követő években belecsúsztak. Pusztán helyi erőből persze ez aligha sikerül, vagy csak keveseknek. Ha azonban támogatást kapnak, a kilábalás sikerülhet.

IRODALOM

- BARABÁSI A. L. (2003) *Behálózva*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- BECSEI J. (2004) *Népességföldrajz*. Békéscsaba, Ipszilon Kiadó.
- BRADFORD, N. J. (2003) *Cities and Communities That Work: Innovative Practices, Enabling Policies*. Toronto, Canadian Policy Research Networks.
- BRADFORD, N. J. (2004) *Creative Cities*. Canada, Western University.
- BRADFORD, N. J. (2008) *Canadian Social Policy in the 2000s*. Toronto, Canadian Policy Research Networks.
- FERGUSON, N. (2017) *The Square and the Tower*. London, Penguin Books.
- FLORIDA, R. (2002) *The Rise of the Creative Class*. New York, Basic Books.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2011) *Az iskola térben, időben*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.

- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2013) Közösségi tanulás és társadalmi átalakulás. *Iskolakultúra*, Vol. 22. No. 10. pp. 3–21.
- GRANOVETTER, M. (1983) The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*, 1. pp. 201–233.
- KOZMA, T. (2014) The Learning Region – a Critical Interpretation. *HERJ Hungarian Educational Research Journal*, Vol. 4. No. 3. pp. 58–67. DOI: 10.14413/herj.2014.03.06
- KOZMA T. (2017) Reziliens közösségek – reziliens társadalom? *Educatio*®, Vol. 26. No. 4. pp. 517–527.
- KOZMA T. (2018) Helyi innovációk. <https://www.researchgate.net/publication/323545303> [Letöltve: 2018. 03. 04.]
- KOZMA T. et al. (eds 2015) *Tanuló régiók Magyarországon – az elmélettől a valóságig*. Debrecen, CHERD.
- KOZMA T. & MÁRKUS E. (eds 2016) Tanuló városok, tanuló közösségek. *Educatio*®, Vol. 25. No. 2. pp. 161–308 (tematikus szám).
- LETENYEI L. (2002) Helyhez kötött kapcsolatok. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 49. pp. 875–888.
- MULGAN, G., TUCKER, S., ALI, R. & SANDERS, B. (2007) Social Innovation: What It Is, Why It Mand How It Can Be Accelerated. <http://eureka.sbs.ox.ac.uk> [Letöltve: 2018. 03. 04.]
- NELSON, R. R. & WINTER, S. G. (1982) *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge (USA), Harvard University Press. (Idézi: Letenyeyi 2002.)
- NEMES G. & VARGA Á. (2014) Gondolatok a vidékfejlesztésről. *Educatio*®, Vol. 23. No. 3. pp. 384–393.
- NICHOLLS, A. & MURDOCK, A. (2012) The Nature of Social Innovation. In: NICHOLLS, A. & MURDOCK, A. (eds) *Social Innovation*. London, Palgrave Macmillan.
- OSBORNE, M. (2014) Learning Cities 2020. *HERJ Hungarian Educational Research Journal*, Vol. 4. No. 3. pp. 23–31. DOI: 10.14413/herj.2014.03.03
- PHILLS, J. A., DEIGLMEIER, K. & MILLER, D. T. (2008) Rediscovering Social Innovation. *Stanford Social Innovation Review*, Vol. 6. No. 4. pp. 34–43.
- POL, E. & VILLE, S. (2009) Social Innovation: Buzz Word or Enduring Term? *The Journal of Socio-Economics*, Vol. 38. No. 6. pp. 878–885.